



## Taal, gevoel en effect

Ad Foolen

Afdeling Taalwetenschap, Radboud Universiteit Nijmegen

NEERLANDISTIEK.NL 12.02; GEPUBLICEERD: [april 2012]

De leeropdracht die Jos van Berkum met zijn onderhoudende en boeiende oratie op 30 september 2011 aanvaardde, is ondergebracht bij de disciplinagroep Taalbeheersing en Communicatie van de afdeling Nederlands aan de Universiteit Utrecht. Het vakgebied Taalbeheersing richt zich op de vraag of en hoe beoogde effecten van taalgebruik tot stand komen en hoe teksten en gesprekken eventueel verbeterd kunnen worden om dat beoogde effect te bereiken. Meestal gaat het daarbij om informatieve effecten: Is de inhoud makkelijk te vatten, beklijft die ook na langere tijd, en zo nee, kunnen dan veranderingen in formulering of structuur van de tekst daar verbetering in aanbrengen? De oratie van Van Berkums collega Leo Lentz een paar weken eerder richtte zich op dat aspect van begrijpelijkheid van teksten en paste als zodanig bij het beeld dat we van Taalbeheersing hebben. Met zijn pleidooi om in het taalbeheersingsonderzoek ook emotie te betrekken, voegt Van Berkum programmatisch een relatief nieuwe dimensie aan dat onderzoek toe.

Sinds de cognitieve revolutie in de taalkunde en psychologie van de jaren 60, was het onderzoeksparadigma sterk op rationele, informatieve aspecten van cognitie en informatieoverdracht gericht. Informatieve aspecten konden expliciet of impliciet in een tekst aangeboden worden, de onderlinge volgorde van informatieve delen kon je experimenteel manipuleren, je kon de formuleringen abstract of meer concreet maken en kijken wat dat uitmaakte voor de begrijpelijkheid en onthoudbaarheid. Maar teksten variëren en dan de *emotionele* effecten meten, hoe doe je dat, en kan dat wel op een objectieve manier?

In de jaren 90 van de vorige eeuw is in de cognitieve psychologie onderkend dat voor een goed begrip van de menselijke cognitie het onontkoombaar is om het gevoel erbij te betrekken. Bij heel veel, misschien wel bij alle cognitieve processen speelt gevoel mee: waarnemen, onthouden, beslissingen nemen, handelen. De bekendste naam die met deze 'emotional turn' in de cognitieve psychologie verbonden is, is die van Antonio Damasio, door Van Berkum terecht in zijn oratie genoemd. Damasio's bekendste boek (1994) is *Descartes' Error*, waarmee hij bedoelt de fout om het denken te scheiden van de rest van de mens (emotie, lichamelijkheid). Van Berkum omarmt zonder reserve de gecorrigeerde visie (p. 16): "Niet Descartes' 'ik denk dus ik ben' maar Damasio's 'ik voel dus ik ben' is het juiste credo."

Maar hoe zit dat dan met het meten van emotie? Kunnen we objectief vaststellen wat een tekst met iemand doet? Van Berkum is zelf van huis uit cognitief psycholoog en derhalve vertrouwd met de nieuwe onderzoekstechnieken waarmee locatie en intensiteit van effecten in de hersenen gemeten kunnen worden (EEG, PET, fMRI). Ook emotionele effecten zijn zichtbaar en meetbaar te maken door dit soort hersenonderzoek. Daarmee is de eerder gesignaleerde scepsis over onderzoek naar emotionele effecten van taalgebruik niet meer nodig. De vaardigheden die taalbeheersers in de loop der jaren hebben opgedaan met het experimenteel variëren van teksten, zullen gecombineerd worden met de nieuwe meettechnieken uit het hersenonderzoek. Kostbaar onderzoek, maar het geld is er: In 2010 heeft Van Berkum van NWO een Vici-subsidie ontvangen voor zijn onderzoeksproject “Moving the language user – Affect and perspective in discourse processing”.

Dat is mooi allemaal. Het lijkt erop dat er nu echt werk gemaakt kan worden van iets wat programmatisch al vaker naar voren gebracht is, namelijk dat het gevoel meer aandacht zou moeten krijgen in het onderzoek naar taal en taalgebruik. In een artikel uit 1997 heb ik een kort overzicht gegeven van eerdere pleitbezorgers, waartoe o.a. ook Jac. van Ginneken (1877-1945) gerekend mag worden. Ik haal Van Ginneken hier even naar voren omdat hij ruim honderd jaar geleden net als Van Berkum een brug wilde slaan tussen psychologie en taalkunde, en net als Van Berkum stond hij een niet-eenzijdig rationele kijk op de mens voor. Van Ginnekens proefschrift, in 1907 in het Frans verschenen, werd eerder in 1904 en 1905 in twee delen in *Leuvense Bijdragen* gepubliceerd onder de titel *Grondbeginselen der Psychologische Taalwetenschap. Proeve van Synthese*. Van Ginneken introduceert kennen, willen en voelen als gelijkwaardige componenten van de menselijke geest, en gaat vervolgens na hoe elk van die psychologische componenten z'n stempel drukt op de taal. Het gevoel en het effect ervan in taal behandelt Van Ginneken in hoofdstuk 4 (p. 120 e.v.). Wat opvalt is dat hij gevoel wel heel ruim opvat door ook bewegingsgevoel (de waarneming van de eigen beweging, ‘proprioceptie’) daaronder te scharen. Dat stelt hem in staat om de betekenis van functiewoorden in het perspectief van het gevoel te plaatsen. Zo brengt hij negatie in verband met het afwerende gebaar en het daarbij behorende gevoel (p. 195): “De negatie in de natuurlijke taal is *niet* de logische negatie maar de gevoelsuiting van den tegenstand.” Wie vertrouwd is met de recente literatuur over ‘grounded cognition’ (vgl. Barsalou 2008, Maiese 2011) zal bij zo’n formulering niet verbaasd opkijken. Het zou beslist interessant zijn om nu, ruim 100 jaar na dato, Van Ginnekens studie nog eens opnieuw vanuit het perspectief van ‘grounded’ of ‘embodied cognition’ te herlezen en bv. zijn kijk op negatie te vergelijken met moderne studies als Tettamanti et al. (2008) en Takeuchi & Miyashita (2010).

Niet alleen functiewoorden, ook de lexicale woorden krijgen in Van Ginnekens hoofdstuk 4 over taal en gevoel de nodige aandacht, vgl. p. 126, waar hij stelt “dat de gevoelston, die wij in vele woorden kunnen opmerken een zelfstandig betekeniselement vormt, naast de zaakvoorstellingen en beamingen.” Bewijs daarvoor haalt Van Ginneken uit het toenmalige afasieonderzoek, waarin men al vastgesteld had dat patiënten die niet meer op woorden kunnen komen, vaak nog wel sterk gevoelsbeladen woorden kunnen uiten.

Van Berkums primaire aandacht ligt bij emotie in relatie tot taalgebruik, maar in de geest van Van Ginneken wijst hij er op dat ook bij het onderzoek van het taalsysteem het gevoel een factor van belang

kan zijn (p. 22): “De affectieve laag heeft wellicht óók een structuur die op het niveau van de code [...] de moeite van het bestuderen waard is”. Met *wellicht* drukt Van Berkum zich voorzichtig uit. Ik zou dit punt en onderzoeksdesideratum gerust stelliger formuleren: op alle niveaus van de code, fonologie (inclusief intonatie), morfologie, syntaxis en lexicon zijn er structuren en vormen die primair een expressieve functie hebben. Het ligt voor de hand om aan interjecties (*au!*, *bah!*, *hoera!*) te denken, maar er is (veel) meer: uitroepende zinnen (*Dat je dat durft!*), woordvormingselementen als -o (*slomo*, *lullo*, *positivo*), idiomatische uitdrukkingen (*M’n hart klopte in m’n keel*, *Ik ben in de zevende hemel*, *Hij is een schat van een kind*) en uiteraard hebben ook woorden een gevoelslading (traditioneel ‘connotatie’ genoemd). Naast scheld- en taboewoorden roepen ook alledaagse woorden als *huis*, *huiswerk*, *tehuis* etc. vaak een gevoel op. We hebben net al gezien dat Van Ginneken gevoelsaspecten als een regulier bestanddeel van de woordbetekenis aanmerkte. Men kan tegenwerpen dat de gevoelswaarde van woorden erg varieert tussen personen en dus niet objectief voor een hele taalgemeenschap vast te stellen is. Maar misschien valt die variatie wel mee. Bradley & Lang (2010) hebben een lange lijst van Engelse woorden op een negenpuntsschaal van negatief naar positief laten beoordelen. In hun verslag hebben ze per woord ook de standaarddeviatie in de oordelen aangegeven. Bij bestudering van die lijst valt op dat met name bij abstractere begrippen (*adventure*, *achievement*, *agony*, *alone*, etc.) de oordelen van native speakers niet zo ver uiteen lopen ( voor een mogelijke verklaring zie Kousta et al. 2011). Voor het Duits is onderzoek naar de emotionele dimensie van woorden ook al opgestart (vgl. Lahl et al. 2009, Vö et al. 2009) maar voor het Nederlands is mij iets dergelijks niet bekend. En niet alleen voor woorden maar ook voor andere aspecten van taalstructuur is onderzoek naar de emotionele betekenisdimensie achtergebleven bij onderzoek van vormen en structuren die met referentiële betekenis te maken hebben. Er zijn echter tekenen dat hierin een kentering aan het komen is, het aantal publicaties over emotioneel-expressieve aspecten van taalsystemen is aan het groeien (zie o.a. Foolen 2012). Dat is goed, zowel voor de beschrijving van het Nederlands en andere talen, die daarmee evenwichtiger en vollediger zal worden, als ook voor het taalbeheersingsonderzoek zoals Van Berkum en zijn groep dat wil gaan doen. Immers, als je in teksten taalelementen wil variëren op het punt van hun emotionele geladenheid, dan moet je weten *welke* elementen voor variatie in aanmerking komen. En de uitkomsten van het experimentele onderzoek kunnen op hun beurt weer nuttig zijn voor de taalbeschrijving. Als de aandacht voor emotie tot meer uitwisseling tussen taalbeschrijvers en taalbeheersers leidt, dan is dat een gelukkig (bij-)effect.

## Bibliografie

- Barsalou, L.W. (2008), Grounded cognition. *Annual Review of Psychology*, 59, 617-645.  
 Berkum, J.J.A. van (2011), *Zonder gevoel geen taal*. Oratie Utrecht.  
 Bradley, M.M. & P.J. Lang (2010) Affective norms for English Words (ANEW): Affective ratings of words and instruction manual. University of Florida, Gainesville. FL Technical Report C-2.  
 Damasio, A.R. (1994), *Descartes’ Error. Emotion, Reason, and the Human Brain*. New York: G.P. Putnam’s Sons.  
 Foolen, A. (1997), The expressive function of language: Towards a cognitive semantic approach. In S. Niemeier & R. Dirven (Eds.) *The Language of Emotions* (pp. 15-31), Amsterdam: John Benjamins.

- Foolen, A. (2012), The relevance of emotion for language and linguistics. In A. Foolen, U.M. Lüdtke, T.P. Racine & J. Zlatev (Eds.) *Moving ourselves, moving others. Motion and emotion in intersubjectivity, consciousness and language* (pp. 349-368). Amsterdam: Benjamins.
- Ginneken, Jac. van (1904-1905), Grondbeginselen der psychologische taalwetenschap. Proeve van synthese. *Leuvense Bijdragen* 6, 1-239 en 241-264; 7, 1-320.
- Ginneken, Jac. van (1907), *Principes de linguistique psychologique. Essai de synthèse*. Amsterdam: E. van der Vecht.
- Kousta, S., G. Vigliocco, D.P. Vinson, M. Andrews & E. Del Campo (2011), The representation of abstract words: Why emotion matters. *Journal of Experimental Psychology: General*, 140(1), 14-34.
- Lahl, O., A.S. Göritz, R. Pietrowsky & J. Rosenberg (2009), Using the World-Wide Web to obtain large-scale word norms: 190,212 ratings of 2,654 German nouns. *Behavior Research Methods* 41, 13-19.
- Lentz, L. (2011), *Let op: Begrip verplicht! Begrijpelijkheid als norm in de wet*. Oratie Utrecht.
- Maiese, M. (2011), *Embodiment, emotion, and cognition*. New York: Palgrave Macmillan.
- Takeuchi, Y. & H. Miyashita (2010), Negation as embodied cognition. What co-occurring bodily expressions reveal about negation. *Study and Essays: Language and Literature* 2, 1-27. [zie ook <http://dspace.lib.kanazawa-u.ac.jp/dspace/bitstream/2297/23818/1/AA12392672-2-1.pdf>]
- Tettamanti, M., R. Manenti, P.A. Della Rosa, A. Falini, D. Perani, S.F. Cappa & A. Moro (2008), Negation in the brain: Modulating action representations. *Neuroimage* 43, 358-367.
- Võ, M. L.-H., M. Conrad, L. Kuchinke, K. Urton, M.J. Hofmann & A.M. Jacobs (2009), The Berlin Affective Word List reloaded (BAWL-R). *Behavior Research Methods* 41, 534-538.